

Ismertetések és bírálatok.

Emlék. *Szily Kálmán*nak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolczvanadik születésnapja alkalmából írták a Magyar Nyelv dolgozó-társai. Budapest, 1918. 8-r. 132 l. Arczképpel.

A Magyar Nyelv dolgozó-társai értékes ajándékkal lepték meg SZILY KÁLMÁNT nyolczvanadik születésnapja alkalmából: emlékkönyvet állítottak össze, melyben közel 50 kisebb-nagyobb értekezés, szó- és szólásmagyarázat s apróbb közlemény tanúskodik arról a háláról és tiszteletéről, melylyel őt, mint a M. Nyelvtudományi Társaság megalapítóját, alapításától kezdve bölcs és erélyes vezetőjét és a nyelvújítás történetének úttörő és alapvető munkását körülveszik.

Az emlékkönyvben a magyar nyelv tudományi vizsgálatoknak valamennyi iránya képviselve van. Van benne nyelvújítási, összehasonlító nyelvészeti, népnyelvi, nyelvtörténeti dolgozat, van etymologia. szó- és szólásmagyarázat, képző-etymologia. jelentéstan, van ezenkívül régi magyar irodalomtörténet, művelődéstörténet, bibliographia stb. E helyütt csak azokat ismertetjük, a melyek közelebről érdekelnek bennünket.

GOMBOCZ ZOLTÁN *Kerecsét* című czikke «A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány» cz. nagy tanulmánya egy fejezetének (l. fönnebb 184. l.) átdolgozása. — CSÜRI BÁLINT egy, a jelentéstan körében észrevett, WUNDTól mellőzött, de jelentéstani rendszerébe beilleszthető érdekes jelenségről emlékezik meg. A kérdést rendszeresen másutt szándékozik kifejteni, ez alkalommal csak az eredményekre utal. Az egymásutáni (successiv) képzettársuláson alapuló jelentésváltozás eseteit figyelte meg, azaz olyan eseteket, a mikor egy bizonyos jelentésű szó egymásutáni képzettársulás hatása alatt olyan új jelentést vesz föl, mely a régi jelentéssel viszonyba állítva, annak okozataként áll előttünk. Pl. a *fojt* ige ma 'fullaszt' jelentésű, eredeti jelentése 'nyom, szorít' volt, vagy a *tuhad*, melynek eredeti jelentése 'rakásra gyűl, felhalmozódik', mai jelentése 'elszorul, elakad'. E folyamatban bizonyos jelentéssiklás történik az okról az okozatra, a hatásról annak eredményére. Az a szó, mely előbb a hatást jelölte, az új fejlődésben az eredményt jelöli. — ZLINSZKY ALADÁR az őt jellemző világossággal és tömörséggel a metaphoráról értekezik. (Szemléleti és hangulati elemek a metaphorában.) Magyar költeményekből vett példákon vizsgálja a metaphora szemléleti és hangulati elemeit. Vannak metaphorák, a melyeknek a szemléltetés.

elképzeltetés a célja s vannak olyanok, a melyek bizonyos hangulatot akarnak bennünk kelteni. A metaphora költői hatása abban áll, hogy a fogalmat váratlanul, meglepetésszerűen oly viszonyok közé hozzuk, a melyenek közé addig nem tartozott. Lelkünkre két fogalom-kör hat egyidejűleg: a hasonlított és a hasonló (Sachgegenstand, Bildgegenstand). A metaphora az értelmi és érzelmi árnyalatok tekintetében igen kifejezővé teszi a nyelvet. Ebben rejlik jelentősége. A metaphorikus értés lelkiállapota a tárgy és kép kettős jelentésének tudatossága (Bewusstseinslage der doppelten Bedeutung). — SZINNYEI JÓZSEF a *-tat-*, *-tet* és a *-gat-*, *-get* képzőről értekezik. Czáfolja SZILASIT, a ki szerint a *-tat-*, *-tet* a nyelvérzék megtévedésének eredménye: *gyűjt + at > gyűjtat* s azt a nyelvérzék így elemezte: *gyűj + tat*. SZINNYEI szerint, minthogy megvan a *gyűjt* alapszó, a *gyűjtat* stb. alakokat a nyelvérzék nem *gyűj + tat*-nak, hanem *gyűjt + at*-nak elemzi s a *-tat-*, *-tet* képzőben, a mint már SIMONYI is rámutatott, inkább olyan elemisméltődéssel van dolgunk, mint az *ítet*, *aztat*, *jobbabb*, *szébb* alakokban. A *-gat-*, *-get* alkotó elemei SZILASI szerint a gyakorító *-g* és a műveltető *-at-*, *-et* képző, az utóbbi mint az áthatóság jelölője. A két elem összeforradásának alapjai szerinte az ilyen sorok voltak: *zörög*: *zörget*; *zörren*: *zörrent*; *zördül*: *zördít*. Ezekből az alakokból kiválik a **zör-* alapszó mint az egész sorozatnak a középpontja és különválnak a *-g-*, *-n-*, *-dül* és a velük ellentétes átható *-get-*, *-nt-*, *-dít* képzők. SZINNYEI a 1. *lóg*: *lógat*, *inog*: *ingat* stb., 2. *csikorog*: *csikorgat* stb., 3. *háborog*: *háborgat*, *vicsorog*: *vicsorog* stb., 4. *patog*: *patogat* stb., 5. *forog*: *forogat*, *mozog*: *mozgat* stb. csoportok tüzetes megvizsgálása alapján arra az eredményre jut, hogy a *-gat-*, *-get* képzőnek mint gyakorító képzőnek leválása és általános elterjedése nem a *-g-* képzős átnemhatók és *-at-*, *-et-* képzős műveltető (eszközölő) származékaik, hanem a mozzanatosak és a gyakorítók ellentétéből indult ki. Ha nincsen mozzanatos ellentéte a *-gat-*, *-get* végzetű igének, akkor a nyelvérzék ezt a végzetet nem érzi egységes képzőnek. — MELICH JÁNOS a vegyeshangú szavakra vonatkozó nagyarányú vizsgálatainak eredményeit összefoglaló értekezésében jövevény-szavaink és finnugor eredetű szavaink megfigyelése alapján arra az eredményre jut, hogy a magyar nyelvnek külön élete legelején csak «csupa mély hangból vagy csupa magashangból álló» szavai voltak. Ez a magyar nyelvben fgr. örökség. A magyar nyelv történetében fejlődött az egyhangú szavakban, valamint a kéttagnak első szótagjában a fgr. és török $a \infty o \sim u$ -ból $\ddot{e} \infty \acute{e} \infty i \infty \acute{i}$ (*fi*, *fiú* ∞ *f. poika*; *in* ∞ *f. suomi*; bolg. tör. **čapay* > m. *csipa*, bolg.-tör. **žarta* > m. *gyertya*). S hogy ez az újabb fejlődésű vegyeshangúság már 1000 körül megvolt a m. nyelvben, azt — MELICH szerint — a m. *zšir* < szl. *žirъ*, a m. *čél* < ném. *Ziel*, sőt hogy még korábban is, azt m. *híd*, *héd*, **héd* < digori oszét *χéd*, tagauri oszét *χid* 'brücke' stb. szavak igazolják: ezek az eredetileg magashangú szavak ugyanis csak azért váltak és válhattak mélyhangúvá, mert már akkor a magyarban voltak ilyen vegyeshangú eredeti szavak, a melyeknek csoportjába az új jövevényező beleilleszkedhetett. A vegyeshangúvá válás pedig eredeti szóképzésünkben csak akkor indulhatott meg, a mikor még a tővégi magánhangzók megvoltak. «Másképp — mondja M. —

a változást későbbi egytagú szavakban nem tudom megérteni.» A csak kivonatosan közölt értekezésben, a mely egészen új szempontokra mutat rá a magyar magánhangzók vizsgálatában, sok olyan elejtett megjegyzés van, a melyeknek részletesebb kifejtését nagy érdeklődéssel várhatja a m. nyelvtudomány. — KLEMM ANTAL a *-sze*, *-sza* enklitikus particulárol értekezik s kimutatja, hogy ez, a régi nyelvben, népnyelvben (különösen a székelységben és a palóczságban), sőt a mai irodalmi nyelvben is gyakori nyomatékosító elem (*gondoldszs, eredjzse, hallgassza, keressüksze, vegyétéksze*) megvan az északi-osztjában is: *-sa*, a mely szintén leginkább folszólítást kifejező igealakokhoz járul, pl. *tam̄ wand̄-sá!* 'nézd csak meg ezt', de használatos a déli-osztjában is. — PÁPAY JÓZSEF az *és* kötőszó eredetét nyomozza a rokonnyelvekben. SIMONYIVAL szemben, a ki a magyar *és-t* a cseremisiz *éce* kapcsoló kötőszóval veti össze, ez utóbbit pedig azonosnak gondolja a REGULY-féle cseremisiz szövegekben előforduló *vač* szóval, a mely a vogul os kapcsolóval és 'megint' jelentésű határozószóval függ össze, kimutatja, hogy a cser. *éce* orosz eredetű (eme 'még'), a *vač* pedig névutó, a melyet azonosít a f. *yllä* (< **ylnä*) névutóval. Helytelennek mondja MUNKÁCSI fejtegetéseit is, a ki az eredetileg 'megint' jelentésű, fgr. eredetű *és* kötőszónak távolabbi, árja megfelelőit is megtalálta (*és* < **evés* = pahl. *apāc*, vogul *ōs, ās* = päzend *awāz*). P. a 'maga' jelentésű vog. *ās* visszaható névmásban látja a m. *és* kötőszó megfelelőjét, a mely névmásnak a megfelelői: lp. *ec, es, ec, es* stb. 'maga' | f. *itse* (< **ikše* < **iške*) id. | cser. *eške* id. | mDE. *es, as*. mDM. *es* id. | votj. *as* id. | zürj. *as* id. | vog. *as* id.; KL. *ōs* 'noch, und noch'. É. *ās* 'szintén, megint, mégis, hát, vagy pedig', || fgr. alapalak: *üskä*-. Hogy visszaható névmásból fejlődhetik kötőszó, arra nézve utal a magyar *maga, de maga* régi kötőszavunkra, a mely ugyanolyan jelentés-, ill. functio-változáson ment át, mint az idézett, *és*-nek megfelelő vogul alakok. A cser. *eške, votj. ask-* és *at's*-tövekből arra a következtetésre jut, hogy a mai szóvégi mássalhangzó az egyes fgr. nyelvekben eredeti **sk*-ból fejlődött, melynek a magyarban következetesen *s* (o: s) a megfigyelője. — NÉGYESY LÁSZLÓ a magyar szenvedő igéről elmélkedik. Fölveti a kérdést, vajjon igaz-e az a tétel, a mit a *t-s* szenvedővel szemben annyiszor hangoztattak, hogy t. i. a magyarban nincs szenvedő és hogy a szenvedő igehasználat nem magyar eredetű. Már SIMONYI rámutatott, hogy a szenvedő igék a régi nyelvben közkeletűek voltak nálunk s a rokon nyelvekben is közhasználatban vannak. SZINNYEI pedig kimutatta, hogy a szenvedő jelentés a műveltető jelentésből fejlődött ki. Sem az alak, sem a functio nem idegen a m. szenvedő igében — mondja N. —; a *t-s* szenvedő igének nem az a baja, hogy magyartalan, hanem hogy elavult, hogy elhalóban van, mint a 'magánhangzós mult', a *jöve, láta*, mely köznyelvünkben egészen kikopott s az irodalomban is már csak a versben tartja magát valamennyire. — N. okos és józan fejtegetéseivel általánosságban egyetértünk, azonban minthogy a m. *t-s* szenvedőnek a műveltető igéből való fejlődése a m. nyelv külön életében történt, nagy kérdés, hogy a népnyelvben-e vagy csupán az irodalmi nyelvben? A nép nyelvében nagyon ritkán és nagyon kis területen fordul elő. A magyarban a szenvedő igét

mindenkor épp oly világosan ki lehet fejezni más functióval, mint szenvedővel: megüttettem: megütöttek (nem tudom, ki az alany), megüttettél: megütöttek (téged), megüttetett: megütöttek (öt). Az ellenség legyőzetett, megveretett, elűzetett, visszaszorított: az ellenséget legyőztük, legyőzték stb. A népnyelvnek nem volt rá szüksége, hogy a meglevő, egyszerű megnyilvánulási mód helyett komplikáltabbat fejlesszen ki, ellenben a XV. században a legenda-, biblia- és zsolnárfordító barát, a ki betű szerint fordított, a latin szenvedő szerkezeteket is pontosan le akarta fordítani, később, mikor a törvénykezésben a latin nyelvet a magyar váltotta föl, a latin szerkezetek helyére ugyanolyan formájú magyar nyelvű szerkezetek kerültek s a fordító kényszerűségből, de munka közben, öntudatlanul gyártotta meg a műveltető ige reflexivumát, a szenvedő igét. A népnyelvbe a bibliából és a szószekről terjedt el. Szerintünk sem magyartalan, nem is helytelen, de nem a népnyelvben, hanem az irodalmi nyelvben született meg, mint a bizonyultat, sebesültet, mérgecsültet Ers.-k., stb., stb. — LOSONCZI ZOLTÁN az *é* és *e* hang egybeesésének korát nyomonza a *v*-tövű nevek «kötőhangzó»-ja alapján. A *v*-tövek kötőhangzója ugyanis eredetileg nyílt volt s ezzel ellentétbe jutottak a többi tövekkel: *füves, köves, de szemés, hegyés* stb.; az *e* és *é* azonos ragok és képzők elé került s így indult meg a kettő között a kiegyenlítő-dés. — HORGER ANTAL a bukovinai József falva nyelvjárásáról ír. — PAIS DEZSŐ, a kinek már eddig is számos tulajdonnév (helynév, családnév stb.) megfejtését köszönhetjük, ez alkalommal az *Ugron* név etymológiáját és történetét adja. Okleveleinkben *e* név legelőször a bakonybéli apátság 1086-iki összeírásában egy koppányi lovasszolganeveknél tűnik föl *Vgrin* alakban. Ez az alak pedig — a mint már MELICH kimutatta — azonos a cseh és délszláv *ugrin* 'magyar' népnévvel. Ez a név a XII. századtól kezdve számtalanszor előfordul okleveleinkben. — SEBESYÉN GYULA a rovásírás hiteles emlékeit ismerteti 1526-ig s nyomatékosan felhívja a nyelvészeket, hogy nyelvtudományi szempontból szóljanak hozzá az emlékek megfejtéséhez. — PINTÉR JENŐ, a magyar nyelvtudományi folyóiratok történetét írja meg. — RIEDL FRIGYES Az idegenszavak védelme cz. szellemes cikkében számos példán bebizonyítja, hogy a magyar szó a jelentésnek nem mindig ugyanazt az árnyalatát fejezi ki, mint a helyette alkalmaztatni szokott idegen szó (*virtus* ∼ *erény*, *zóna* ∼ *öv*, *globus* ∼ *földgömb*) s ezért olykor az idegen szónak még jó magyarsítását is mellőznünk kell. — TOLNAI VILMOS ál-latin jövevényszavainak címen egész sereg olyan latinos végzetű szót gyűjt össze, a melyekről sem az ó-, sem az újlatin nyelv nem tud semmit (*fábrica, kóperta, cigaretta, kokárda, drapéria, briliáns, abbonens, ansziennitás, dezentor* stb.). E szavak közvetlen átadójául a német nyelvet tekinti, még pedig általában az osztrák-bajor, bécsi németet, a hová e szavak többnyire a francia, esetleg az olasz, spanyol, szóval végeredményében a latin nyelvből kerültek. — RÉTHEI PIRIKEL MARIÁN a *hős* szó etymológiáját adja (*héu, hé* főnévből birtokosító képzővel alkotott melléknév: *hész*). — HORVÁTH CYRILL a Peer-kódex magyar és latin nyelvű László-hymnusról ejt el több, figyelemreméltó megjegyzést. — VARGHA DAMJÁN a Döbrentei-kódex kiadásának az eredetivel való egybevetése után,

több hibáját helyreigazítja. — HOLUB JÓZSEF az «időlátott level»-ről ír, a mely diplomatikánk egy érdekes oklevélfajának az ú. n. «litteræ revisionalis»-nak volt a m. neve, a melyet a «revisio ætatis», azaz életkor-vizsgálat eredményeképen adtak volt ki. — TAGÁNYI KÁROLY azt kutatja, hogy a *Bua* és *Bucna* személynevek micsoda helynevekben maradtak fön, hogy hol fekszenek azok a helyek és hogy melyik krónikának az elbeszéléséhez tartoznak, vagyis a bennük megörökített melyik nemzetségnek micsoda birtokaival függnek össze. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN az *X ut tők* szólásnak eredetét és értelmét keresi. — SIMAI ÖDÖN és MÉSZÖLY GEDEON nyelvújításkorabeli szótörténeti cikkeket írtak. — SZÁSZ KÁROLY a névelőnek modern íróinknál gyakori hibás használatát rója meg. — VISZOTA GYULA: *Hogyan dolgozott Széchenyi?* cz. cikkében újabb adatokkal szolgál előbb megjelent értekezéseihez, a melyekben bebizonyította, hogy Sz. műveit kéziratban többen átolvasták és — nyelvileg — javították. — A füzetet LEHR ALBERT epigrammja és HORVÁTH JÁNOSNAK SZILY KÁLMÁNRAÓL ÍROTT JELLEMRAJZA vezeti be. A füzet végén számos kisebb közlemény, szó- és szólásmagyarázat olvasható, a melyeknek ismertetésére itt nem térhetünk ki. A befejező cikk SZILY NYELVTUDOMÁNYI MUNKÁSÁGÁNAK A BIBLIOGRAPHIÁJA, melyet HELLEBRANT ÁRPÁD állított össze.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Hazai irodalom.

Emlék. Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolcvanadik születésnapja alkalmából írták a Magyar Nyelv dolgozó társai. Budapest, 1918.

GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS. Magyar etymologiai szótár. VII. f. (Csercse -Csobolyó.) Budapest, 1918.

PAASONEN H. Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen lautgeschichte. Budapest, 1917. (Különnyomat a KSz. XIII—XVII. k.-ból.)